

# РЕЦЕНЗИЯ

на

**докторската дисертация на Мариана Борисова Бачева на тема: „Стимулиране на когнитивно-поведенческа промяна при 6-7 годишни деца с трудности в приобщаването към училищна среда“**

**Рецензент: Проф. д.пс.н. Толя Стоицова**  
**Нов български университет**

Конкурсът за докторантурата е обявен според изискванията в Държавен вестник бр.77 от 1.10.2010 г. по държавна поръчка в съответствие с Решение №295 от 12.05.2010 г. на Министерски съвет.

Мариана Борисова Бачева завършва средното си образование с отличие в VII СОУ ”Кузман Шапкарев”- Благоевград. През 1994 г. тя се дипломира в полувисшия медицински институт, Благоевград със специалност “Медицинска сестра”. През 1998 г. госпожа Бачева завършва магистратура, специалност – “Психология”, специализация „Социална психология”. От 2011 г. е докторант по психология към ЮЗУ ”Неофит Рилски” – Благоевград. Тя има натрупан професионален опит – и като медицинска сестра, и като психолог и хоноруван преподавател към катедра „Психология“, Философски факултет на ЮЗУ “Н. Рилски“.

Представеният за рецензиране дисертационен труд е структуриран класически в три основни глави, придружени с увод, обобщени изводи и заключение, както и библиография и приложения. Библиографията е впечатляваща – включва 278 заглавия на кирилица и 58 източника на латиница. В приложение коректно са представени използваните в емпиричното изследване 7 въпросника плюс писмата до родителите за участие на децата в изследването, детски формуляр за съгласие и други, общо 16 на брой. Без приложенията, текстът на дисертацията обхваща 172 стандартни страници.

Добросъвестно е рефериран голям обем от източници на три езика – български, руски и английски. Докторантката познава много добре научната литература в областта, в която разработва темата на дисертацията си.

Без да преразказвам съдържанието на дисертацията, ще поставя ударение на достойнствата на всяка отделна част.

В доста пространния увод е защитена актуалността на проблема, както и възможностите научните резултати от изследването да бъдат приложени в българската

практика с цел да се повлияе положително когнитивното и поведенческото развитие при децата с установени обучителни затруднения, за да могат да се приобщят адекватно към училищната среда. Представена е също така основната цел и задачи на дисертационния труд. Ако мотивацията за личен избор на темата прозира, без да е изказана ясно, то на мен ми липсва експлицитно обоснована теза на дисертацията, която всъщност се защитава с разработката.

Първата глава е посветена на теоретичен анализ на голям брой литературни източници, третиращи проблема за адаптацията и дезаптацията към училище на деца с когнитивни и поведенчески трудности в начална училищна възраст. Много добро впечатление прави, че докторантът не е пренебрегнал българските автори и то с техните последни проучвания: Например, Калчев (2013), Иванов (2005), Бонева (2004), Николов (2005), Стоянова (2011) и т.н.

Направен е изчерпателен и сполучлив преглед на различни подходи при изучаването на детското развитие. Започвайки от класическите теоретични възгледи на бихевиоризма, преминавайки през тези, свързани с психодинамичните теории, анализът достига до когнитивизма, в който е отделено подобаващо място на теориите на Пиаже за когнитивното развитие на детето в начална училищна възраст, на Колбърг за психологичните аспекти на нравственото развитие в начална училищна възраст. Специален поглед е отправен и към психичното, социалното и поведенческото функциониране в детското развитие, както и на психологическите особености на децата със затруднения в когнитивната и емоционалната сфера.

Последният параграф, дискутиращ теоретичните идеи и методи за очертаване на рамка за оказване на психологическа помощ при адаптацията на деца със затруднения в училищната среда, представлява мост към следващата в структурата на дисертацията глава, свързана с концептуалния модел и емпиричния дизайн на изследването.

Коректно, според изискванията за емпирична част на дисертационен труд, са представени целите, основната теоретична хипотеза, разписана в проверими статистически хипотези, дизайна и методите на изследването.

Основната цел предполага разработване и апробиране на цялостен, според мен – сложен модел, за стимулиране на ученици с когнитивни и поведенчески трудности в приобщаването им към училищна среда.

Основната хипотеза на изследването, доста амбициозна, но обоснована много добре теоретично на основата на различни източници от литературата, предполага, че когнитивните и поведенчески трудности в приобщаването към училищна среда на 6-7

годишните деца, могат успешно да бъдат преодолені чрез „модел на когнитивната и поведенческа промяна“, включващ стимулиране на развитието на когнитивните процеси и операции, поведенческа промяна, повишаване на личностната самооценката и емпатията, социалния статус и адаптацията към училище. От друга страна, моделът предполага и понижаване на нивото на общата училищна тревожност.

Методите, които използва докторант Бачева, могат да се разделят в две групи: Едната, включва анкета, наблюдение, социометрично измерване и психологични тестове и въпросници, другата – представлява провеждане на експеримент, преминаващ през 4 етапа.

Анкетният метод е авторски. Представлява допитване до родители и учители по отношение на трудностите на децата в обучението и адаптацията към училище като анкетната карта се попълва 2 пъти – в началото на изследването за ориентация на експериментатора и в края му, за да се разбере дали родители и учители откриват положителен ефект от психологическото въздействие върху експерименталната група.

Специално искам да подчертая, че всички, макар и твърде много на брой, психологични тестове, въпросници и проективни методики, са адаптирани за български условия, или с тях е работено в българската клинична практика, както това е при проективните методики. Това говори за научна коректност от страна на докторанта и голяма отговорност, от страна на научния му ръководител, което оценявам много високо. Степента „доктор“, освен научна е и образователна степен, и според мен прави чест на научния ръководител проявата му на сериозни изисквания към методологията на емпиричното изследване.

Наистина е използван широк набор от методики, който надхвърля многократно изискванията за т.нар. малък докторат. В подкрепа на преценката си, ще изброя методиките, без да визирам същността им: за изучаване на когнитивния компонент на функциониране е използван „Тест за когнитивни процеси и операции; за изучаване на поведенческия компонент на функциониране – „Въпросник за силни страни и трудности в поведението“, „Тест за измерване на емпатията при деца в начална училищна възраст“, Тест за оценка на тревожността“, Проективна методика за диагностика на училищната тревожност, Методика за изследване на самооценката (Дембо – Рубинщайн) и социометрия за измерване на социално-когнитивния компонент в развитието на детето в групата.

След цялата тази приложена батерия от методики, следва провеждането на психологичен експеримент, който обхваща четири етапа: Първият етап представлява

констатиращ експеримент; вторият – формиращ експеримент, третият – заключителен контролен експеримент. Четвъртият етап е обобщаващ, в който се анализират общите резултати от първи и трети етап, установяват се различията и се преценява доколко целият експеримент е успешен.

По отношение трудоемкостта на проведения експеримент искам да обърна специално внимание върху продължителността само на един етап, най-сложният, а именно вторият етап – формиращият експеримент, чиято продължителност е 5 месеца (от м. януари 2013 г. до м. май, включително, 2013 г.).

Коректно са приложени статистически методи за обработка на данните като е използван програмен пакет SPSS версия 16.0.

В заключение на преценката ми на втора глава от дисертационния труд на Мариана Бачева бих искала да кажа, че е осъществена много амбициозна и сложна емпирична програма. Според мен липсва заключителен параграф, който да прехвърля към следващата трета глава на дисертацията, посветена по същество на резултатите от изследването и тяхната интерпретация.

Безспорно, най-силната част от дисертацията на Марияна Бачева е третата глава. Отново по правилата, първо се представят резултатите и след това се предлага интерпретацията им от автора. Главата започва с резултатите от експеримента. Искам да подчертая, че още първият извод дава възможност на читателя на работата да се убеди в коректността на проведения експеримент, тъй като приложеният статистически метод дава възможност децата – изследваните лица, да бъдат разпределени в две рандомизирани групи – на контролна и експериментална. Така е сигурно, че ефектът в края на експеримента се дължи на оказаното влияние.

При прилагането на голям брой методи в емпиричната програма на изследване, естествено е, че и резултатите ще бъдат многобройни. Те са представени в 25 таблици и 15 графики, следващи една и съща, нека отново подчертая, коректност, а именно – резултати, интерпретация и извод от съответното измерване. Изводът, който аз бих направила е, че тази част от дисертацията може да служи за модел на други млади изследователи как се представят и интерпретират количествени данни при това обвързани в сложен емпиричен дизайн.

Потвърдени са всички 7 на брой хипотези. Съдържателно, съвсем накратко, бих ги представила така. Децата от контролната група на заключително ниво показват по-високи показатели за развитие на когнитивните процеси и операции от измереното констатиращо ниво в началото (Хипотеза1). Децата от експерименталната група на

заклучително ниво са с по-ниски показатели за трудности в поведението и по-високи показатели за просоциално поведение в сравнение с констатиращия етап и което е по-важно, различават се съществено от резултатите в контролната група (Хипотеза 2). Самооценката на изследваните деца от експерименталната група се различава значимо по отношение на измерените показатели от тази на контролната група (Хипотеза 3). Формирането на реалистична самооценка е фактор за положителното приобщаване на учениците към училищната среда (Хипотеза 4). Изследваните лица от контролната група на заключително ниво са с по-ниски стойности по бала за когнитивния компонент и с по-високи по бала за афективния компонент като едновременно с това значимо се различават по съответните стойности на изследваните деца от експерименталната група (Хипотеза 5). Статусът на децата с по-неблагоприятно положение в края на експеримента, след оказаното влияние в рамките на модела за когнитивна и поведенческа промяна динамично се променя към подобряване (Хипотеза 6). По отношение на последната хипотеза 7, резултатите на изследваните лица от контролната група, независимо от тенденцията към слабо повишаване на нивото на адаптация, се различават съществено от резултатите на децата в експерименталната група, при които тенденцията към повишаване на адаптивните им възможности е двойно по-силна.

Една техническа и позволявам си да я нарека – досадна грешка, в първоначалната номерация на хипотезите (с.70 – 71) от дисертацията ме затрудни при разчитането на резултатите. На посочените страници хипотезите са 8, на следващите 2 страници работните хипотези са 7, както в частта за представяне и интерпретация на резултатите. След като се върнах отново да прочета този параграф, всъщност открих, че грешката е в първоначалната номерация, където след хипотеза 2 следва хипотеза 4 и по този начин общият брой става 8, а не 7.

Изводите в края на дисертационния труд детайлно и прецизно обобщават множеството получени значими резултати от изследването.

Подкрепям изцяло извода в заключението, че предложеният модел за когнитивна и поведенческа промяна и апробирането му в практиката доказва, че дефицитите и трудностите в адаптацията на 6-7 годишните ученици могат да бъдат успешно преодолені чрез стимулиране на когнитивното развитие, поведенческа промяна, социално и емоционално развитие.

Приемам петте приноси, точно така, както са формулирани от докторант Бачева. Искам да подчертая, че очертаването на собствените приносни моменти е доста трудно за дисертантите, но Мариана Бачева се е справила отлично.

Авторефератът отразява точно същността на дисертацията. Публикациите по темата са три. Отбелязани са и още четири други публикации.

Имам само една забележка. Както споменах, в увода не е изписана експлицитно тезата на дисертацията, макар, че се подразбира. Поради това и в заключението липсва препратка към доказване на тезата. Бих желала по време на публичната защита докторант Бачева да вербализира ясно тезата си.

### ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Малкото ми бележки – повечето от техническо естество, не омаловажават сериозния труд, който безспорно за мен е подготвила докторант Мариана Бачева. Основните преимущества на дисертацията засягат способността на докторантката да реферира – на български и английски език, огромен литературен материал, и то по конкретната тема на изучаване; да извършва сериозни изследвания като използва различни методи и експерименти; да представя ясно и нагледно и да интерпретира задълбочено резултатите от емпиричните изследвания. Всичко това надхвърля изискванията за степента, за която докторантката кандидатства. Затова убедено предлагам да членовете на уважаемото жури да подкрепят с вота си присъждането на образователната и научната степен „Доктор” на Мариана Борисова Бачева на тема: „Стимулиране на когнитивно-поведенческа промяна при 6-7 годишни деца с трудности в приобщаването към училищна среда“.

7.08.2015

Рецензент:

Проф. д.пс.н. Толя Стоицова